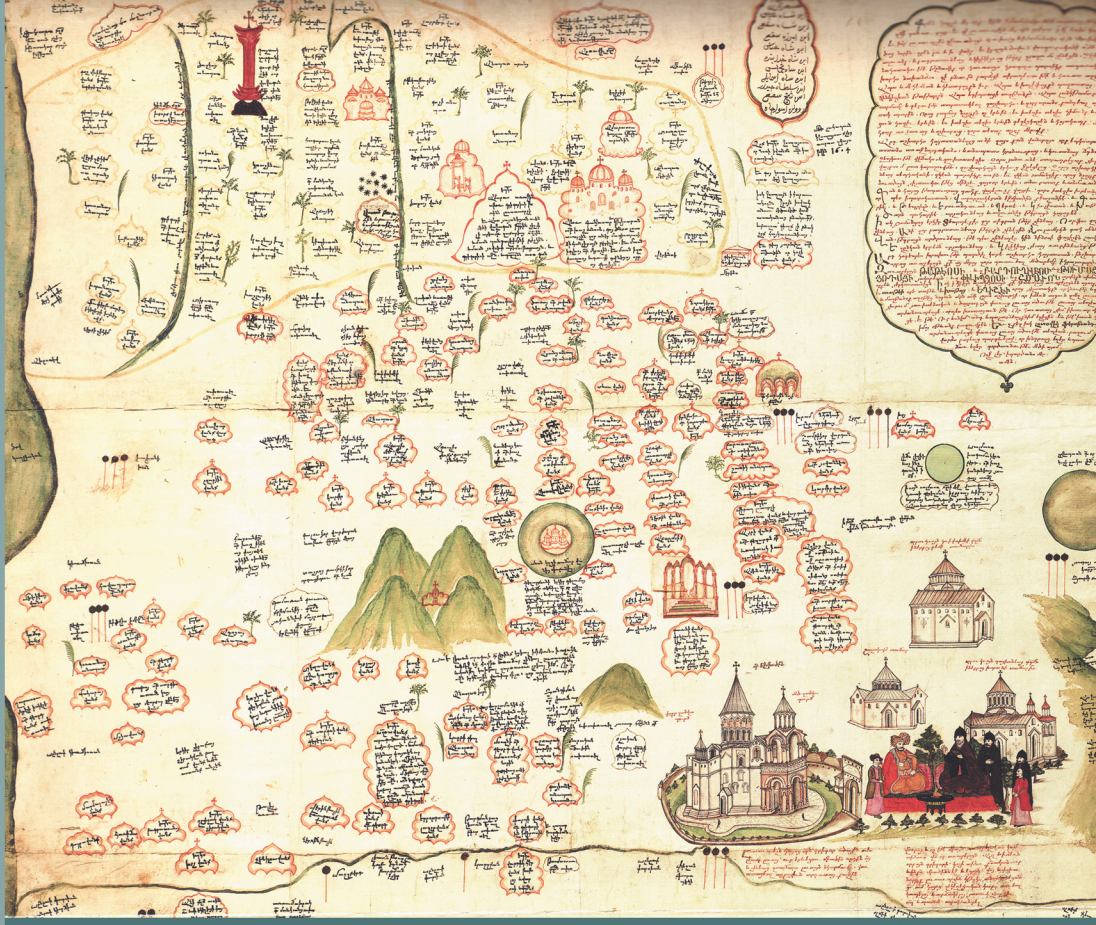

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

НАІА-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5
Հ 720

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Published by decision of the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Խմբագրական խորհուրդ
Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տօնապետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board
Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝
Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 / ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:ւ

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5

ISBN 978-9939-886-13-8

© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7

Լևոն Աբրահամյան
Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն 8

Արսեն Բոբոխյան
Կաթքար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց 20

Լիլիթ Սիմոնյան
Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ’ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի 36

Տորք Դալալյան
Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի 48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 61

Յակոբ Զոլաքեան
Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները 62

Հարություն Մարության
Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի) 75

Արգամ Երանոսյան
Հայոց տոհմածառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ 85

Հասմիկ Հարությունյան
Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ 93

Անժելա Ամիրիանյան
Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի) 104

Գարեգին Գրիգորյան
Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում 114

Թորգոմ Աղանյան
Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետաղետյան Գյումրիում 123

Գոհար Սրբեփանյան
Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ 131

Յուլիա Անտոնյան
«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան
Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 165

Միրանույշ Առաքելյան
Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում 166

Արմեն Ծ. Սարգսյան
Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խեմչյան
Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Гоар Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 209

Սերգեյ Վարդանյան
Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան
Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան
«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ 257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 265

IV

ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վարդիթեր Մաղաթյան
ՀԱԻ

«ԱԶԳ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՇԱՐՔՈՒՄ. «ԱԶԳԻ», ԱԶԳԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ՏԱՎՈՒՇՈՒՄ (19–20-րդ դդ.)

Հոդվածում անդրադառնում ենք խորհրդային և հայ ազգաբանությունում արյունակցա-ազգակցական կազմակերպության ուսումնասիրությանը, հայոց մեջ և մասնավորաբար Տավուշում այդ կազմակերպությանն առնչվող գրականությանն ու աղբյուրներին: Հայոց ազգ-արյունակցական կապերի հայտնի դրսևորումներից են՝ արյունակից ընտանիքներից կազմված գյուղերը, ազգակից գյուղերի խմբերը, ազգակցական թաղերը, գերեզմանոցները, դրանց ազգակցական տեղամասերը, ամառային արոտավայրերի ազգակցական ժամանակավոր բնակատեղիները, ազգականների սերտ հարաբերությունները՝ փոխօգնություն, տնտեսական, սոցիալական, գաղափարական ընդհանրություն: Սրանցից զատ, աղբյուրների հիմամբ լրացուցիչ ներկայացնում ենք՝ ա) 19-րդ դ. և ավելի վաղ ժամանակների՝ գերազանցապես ազգակցական գյուղերի ու գյուղախմբերի երբեմնի գոյության նոր տվյալներ Տավուշից և այլ շրջաններից, դեռևս չարձանագրված՝ 20-րդ դ. 60–90-ական թթ. ազգակցական կապերի նոր, ինքնօրինակ դրսևորումների փաստեր, որոնք գրանցել ենք Տավուշում և ՀՀ այլ մարզերում կատարած դաշտային աշխատանքի ընթացքում: Դրանք են՝ բ) գյուղերի հիմնադիր «ազգ»-երին (ընտանիքներին) նվիրված հուշարձանների կառուցումը, գ) Հայրենական պատերազմում «ազգ»-ից զոհվածների առանձին հուշարձանների կառուցումը, նրանց անունների խմբված արձանագրումը համազյուղական այդ հուշարձանին, դ) «ազգ»-ի անունով աղբյուր-հուշարձանների, դրանց կից հանգստի գոտիների կառուցումը, ե) տարբեր վայրերում բնակվող ազգականների հանդիպում-հավաքների կազմակերպումը՝ հրավիրատոմսեր առաքելով, զ) ազգի մասին գրքույկների, լուսանկարների ալբոմների, տոհմածառերի պատրաստումը, որոնք բաժանում էին հավաքի մասնակիցներին, մյուս ազգականներին:

Հիմնաբառեր՝ ազգ-արյունակցական կազմակերպություն, Տավուշ, ազգակցական գյուղ, ազգակցական գյուղախումբ, գյուղերի հիմնադիր ընտանիք, «ազգ»-երի հուշարձան, «ազգ»-ի աղբյուր-հուշարձան ու հանգստի գոտի, տոհմածառ, ազգականների հավաք:

Սահմանումներ և եզրաբանություն

Խորհրդային ազգաբանությունում 1930-ականներից[1] և հատկապես 1950–60-ականներից[2] նկատվեց ու սկսեց ուսումնասիրվել Կովկասի և ԽՍՀՄ

1 Косвен 1936, 3–20. «Պատրոնիմիա» եզրը Մ. Օ. Կոսվենն է առաջինը գործածել ուղմուրտներին վերաբերող իր հոդվածում [տե՛ս Крюков 1967, 86]:

2 Бдоян 1952, 189–192; Лисицян 1955, 185–244; Карапетян 1958; 1966; Косвен 1961; 1963; 1964; Կարապետյան 1963, 75–80; Բդոյան 1974:

այլ ժողովուրդներին բնորոշ «պատրոնիմիա», «ազգ-արյունակցական կազմակերպություն», «ազգ» ազգակցական խումբ՝ ուշագրավ ազգագրական երևույթը (ռուսերեն եզրի հեղինակը Մ. Օ. Կոսվենն է, հայերեն եզրերինը՝ Վ. Հ. Բդոյանը, Է. Տ. Կարապետյանը)։ Սակայն հայոց մեջ այդ երևույթին անդրադարձն ավելի հին պատմություն ունի. 19-րդ դ. վերջից արդեն այն Երվանդ Լալայանի, Խաչիկ Սամվելյանի, ապա՝ Ստեփան Լիսիցյանի ուշադրության շրջանակում էր, պատմամշակութային այլ գրականությունում, թեև, գործածվում էին տարբեր եզրեր, և այն դեռևս միասնական չէր։

Ե. Լալայանը պատմական Հայաստանի գավառներում ազգակցական կապերի դրսևորումներին անդրադարձել է իր տարբեր աշխատանքներում՝ արձանագրելով Լոռիում գերազանցապես արյունակից-ազգական ընտանիքներից բաղկացած ազնվական-«տոհմական» գյուղեր (Արդվի, Իգահատ, Ամոճ)[3] և «սերնդական կապերի» դրսևորումներ (ուսումնասիրողն ընդգծված եզրերով է կոչել բարդ, ճյուղավորված կազմով մեծ ազգակցական կազմակերպությունը և դրա նեղ՝ ազգի ճյուղ իմաստով ձևը[4])։

«Սերնդական կապերի» մասին՝ տարբեր տարիների հրապարակումներ ունեն Խ. Սամվելյանը[5] և այլ հեղինակներ. արձանագրվել են հայոց ազգակցական կցաթաղերը[6], որոնք «ազգ»-ի դրսևորումներ լինելով, մասնագիտորեն կարող են համարվել նաև տնային (մեծընտանեկան) տոհմական համայնքի ուշ արձագանք ու միջանկյալ ձև՝ այդ համայնքի և պատրոնիմիայի միջև։ Ընդ որում, նախնադարի վաղ փուլի այդ հասարակական մարմնին, և մյուս կողմից՝ մենամուսնական ընտանիքին աղերսներ ունեցող միջանկյալ ձև է նաև հայոց ընտանեկան համայնք-նահապետական գերդաստանը[7]։

«Ազգ»-ը որպես հայ ազգաբանության խնդիր, նախ քննվել է Վ. Հ. Բդոյանի, Է. Տ. Կարապետյանի հոդվածներում։ Հետազոտական այլ հարցերի շրջանակում երևույթին անդրադարձել են նաև Յ. Ի. Մկրտումյանը[8], Դ. Ս. Վարդումյանը[9], Ռ. Ա. Նահապետյանը[10] և ուրիշներ[11]։ Այս հարցով ուսումնասիրություն-

3 Լալայան 1902, 197–199։

4 Ազգակցական կազմակերպության այդ ձևերն արձանագրվել են այլ ժողովուրդների մեջ ևս [Крюков 1967, 89]։ Մ. Օ. Կոսվենը նշում է առաջին կարգի՝ ընտանեկան համայնքներից, և երկրորդ կարգի՝ բարդ պատրոնիմիաներ [Косвен 1964, 2]։

5 Սամուէլեան 1908, 62, 74, 77; 1941, 88–89, 167–168։

6 Ղլտչեան 1912, 91–92; Лисицян 1955, 202–203; Բդոյան 1974։

7 Է. Տ. Կարապետյանի գիրքը [Карапетян 1958] թեև վերնագրված է «Հայոց ընտանեկան համայնք», բայց շարադրանքում հաճախ գործածվում է «մեծ ընտանիք» եզրը։ Մինչդեռ, եթե նկատի ունենանք հայոց գերդաստանում կողմնային գծերի մեծընտանեկան միավորների և ազգակցական ու ոչ-ազգակցական այլ բջիջների առկայությունը, ապա՝ գերդաստանն ավելի ճիշտ է «ընտանեկան համայնք» անվանել, իսկ «մեծ ընտանիք» կոչել երեք և ավելի սերնդից կազմված մենամուսնական ընտանիքը։

8 Մկրտումյան 1963, 87–100; Мкртумян 1967, 284–291; Мкртумян 1974։

9 Վարդումյան 1956; Վարդումյան, Կարապետյան 1963, 36, 57–68, 87։

10 Նահապետյան 1979, 198–206։

11 Հայ ազգակցական եզրերի մասին տես նաև Асмангулян 1983։

ները կարևոր են ժողովուրդների հանրային մշակույթները բնութագրելու, համեմատելու տեսանկյունից:

20-րդ դ. վերջին տասնամյակներին խորհրդային ազգաբանությունում բանավեճեր կային «պատրոնիմիա»-ի և, մյուս կողմից, «տոհմի», հանրային այլ կազմակերպությունների հետ դրա փոխառնչության ու «պատրոնիմիա» եզրի՝ ճիշտ կամ ոչ-լիարժեք լինելու վերաբերյալ (Դ. Ա. Օլդերոգգեի, Ն. Ա. Բուտինովի, Մ. Վ. Կրյուկովի, Յ. Ի. Սեմյոնովի, Յ. Վ. Մարետինի, Դ. Դ. Տումարկինի, Ի. Մ. Դյակոնովի, Բ. Օ. Դոլգիխի, Մ. Օ. Կոսվենի, այլ հեղինակների աշխատանքներում[12]): Քննարկումները մինչ օրս էլ շարունակվում են, չեն սպառվել: Հղում էին Կ. Մարքսին, Ֆ. Էնգելսին, Լ. Մորգանին: Ներկայում՝ խնդրի համար կարևոր են տարբեր մշակույթներում այդ երևույթի դրսևորումների՝ ազգաբանների սերունդների գրանցած նոր տվյալները և առնչակից ու տեսական այլ հրապարակումները:

Ըստ Մ. Օ. Կոսվենի՝ «պատրոնիմիա»-ն մեկ նահապետական ընտանեկան համայնքի աճելուց ու բաժանվելուց առաջացած, միմյանց հետ տնտեսական, հասարակական և գաղափարական կապ ունեցող մեծ ու փոքր ընտանիքների խումբ է, որն ունի ընդհանուր իրական նախահոր անունից ծագած անվանում: Բայց գուցե երևույթի տեսական ձևակերպումն ավելի լիարժեք դառնա, եթե լրացվի Յ. Վ. Մարետինի հոդվածում նշվող «մատրոնիմիա» եզրով էլ ու գործածվի՝ «երկգծային արյունակցական-ազգակցական խումբ» (ռուս. билатеральная кровно-родственная организация): Վերջինս թեև համապատասխան հատկանիշների նշման համար մեր կողմից առավելապես տրամաբանական առանձնացում է, բայց ուշադիր քննության դեպքում չի բացառվում, որ այդպիսի դրսևորումներ էլ լինեն ժողովուրդների տոհմական-մեծընտանեկան՝ տնային և ընտանեկան համայնքներում, նաև դրանց աճել-բաժանվելու արդյունք՝ տարածքային ազգակցական մարմիններում, որպիսին էր, կարծում ենք, 19-րդ դ. վերջի հայոց՝ գերազանցապես ազգ-արյունակցական ազնվականական գյուղերի դեպքը: Եվ դա ապացուցվում է անուղղակի՝ նաև դաշտային նյութով (տե՛ս ստորև՝ Տավուշի Չորաթան գյուղի Քալանթարյանների տոհմածառը):

Այսպիսով, «ազգ»-պատրոնիմիան արական գծով արյունակից մարդկանց՝ ընտանիքների խմբի, դրանց անդամների սերտ կապերի ձևով դրսևորվող հասարակական մարմին է, որն ունենալով մշակութային արմատներ խորը հնադարում ու վաղ նախատիպեր, նախադրսևորումներ՝ այդուհանդերձ, ինչպես Մ. Վ. Կրյուկովն է նշում, հասարակական ավելի ուշ ժամանակի իրողություն է[13]՝ կերտված կամ վերակերտված պատմական ուշ պայմաններում:

Վաղ և ուշ ձևերը նրանով են տարբեր, որ նախնադարյան համայնքներում՝ սերտ կապերով ազգակիցների խումբ էին «մեծընտանեկան տոհմական համայնքները», այն է՝ խմբամուսնությամբ բնորոշվող մեկ կամ մեկից ավելի տոհմերն ու դրանց անդամները: Իսկ ուշ ձևերը կազմված են տարբեր մեծու-

12 Вдовин 1948, 56–70; Долгих 1951; Косвен 1951; Дьяконов 1963; Файнбург 1964; Крюков 1967; Бутинов 1969; Тумаркин 1970; Алаев 1972; Маретин 1975, 61–65; Ольдерогге 1975а, 6–18; 1975б, 56–59; Бикбулатов 1976; Семенов 1976.

13 Крюков 1967.

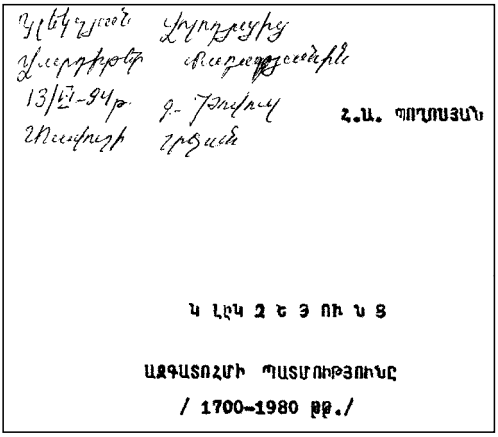
Կլեկչյան
Հրդեհից
Վարդիթեր
փրկագործին
13/Է-94թ.
գ. Թովուզ
Հ.Ա. ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Շամքորի
շրջան

Ն Լ Ի Կ Զ Ե Յ Ո Ի Ն Ց

ԱԶԳԱՏՈՀՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

/ 1700-1980 թթ./

Կլեկչյան ազգատոհմի վերաբերյալ գրքույկի (1980թ.) առաջին էջը

Կլեկչյանների հանգստի գոտու տաղավարը «ազգի» անդամների մի խնջույքի ժամանակ

Կլեկչյան ազգի աղբյուր-հուշարձանը 1980-ին.
ձախից երկրորդը՝ կառույցի հեղինակ Վոլոդյա Կլեկչյանն է, նրանից ձախ՝
այս «ազգի» պատմության վերաբերյալ գրքույկի ու «ազգի» տոհմածառի հեղինակ՝
Հարությունն Պողոսյանը (գյուղ Թովուզ, Շամշադինի շրջան)

թյուն ու բնութագիր ունեցող մենամուսնական ընտանիքներից (տարբեր տիպի, մեծության ընտանեկան համայնք-գերդաստաններից, մեծ ու փոքր ընտանիքներից)։ Արյունակցա-ազգակցական կապերի վրա հիմնված հանրային մարմինների դիտարկումը թույլ է տալիս նկատել, որ բնորոշ երևույթները որևէ մշակույթում ցուցիչ են այդ էթնիկ հանրության արմատների հնության և այդ կազմակերպությունների երկար պահպանվելուն նպաստող պատմամշակութային պայմանների առկայության։ Հենց այս իմաստով է կարևոր՝ Տավուշում արյունակցա-ազգակցական կապերի ավանդույթը, դրա հին ու նոր դրսևորումների ամփոփ ներկայացումը, նոր փաստերով լրամշակումը։

Դաշտային նյութեր

Հայոց «ազգ»-ի հետազոտման, բնորոշ փաստերի արձանագրման գործում առանձնակի մեծ է Է.Տ.Կարապետյանի ներդրումը։ Իր աշխատանքներում[14] նա գրավոր, արխիվային և դաշտային հարուստ նյութերի համադրմամբ ներկայացրել է այդ կազմակերպության բաղկացուցիչ ընտանիքների ու դրանց անդամների կապվածությունը, տնտեսական, հասարակական, գաղափարական և տարածքային ընդհանրությունները։ Վերջինիս դրսևորումներից էին ազգակցական թաղերն ու կցաթաղերը, գերեզմանոցների ազգակցական տեղամասերը, անասնապահական տնտեսությունը վարելիս՝ ամառային արոտավայրերի ազգակցական ժամանակավոր բնակատեղիները, ըստ Յ.Ի.Մկրտումյանի՝ նաև ազգակցական ձմեռանոցները[15]։ Դրանք համակցված երկրագործական-անասնապահական տնտեսաձևի արդյունք էին, 19-րդ դ. և 20-րդ դ. առաջին կեսին Տավուշում նկատելի կերպով առկա էին, ինչը հաստատվում է արխիվային այլ, նաև մեր դաշտային նյութերով։

Խորհրդային ազգաբանությունում «պատրոնիմիա»-ի հատկանիշների՝ նման առանձնացումներ են արվել և տվյալներ գրանցվել ուրիշ ժողովուրդների առնչությամբ ևս։ Է.Տ.Կարապետյանի, ավելի վաղ՝ նաև Ե.Ա.Լալայանի հրապարակած՝ հիմնականում արյունակից-ազգակիցներից բաղկացած գյուղերի մասին փաստերին ի լրումն՝ արխիվային նյութերում և դաշտային աշխատանքների ընթացքում գտել ենք այդպիսի այլ տվյալներ։ Մեր հրատարակած երկու հոդվածներում նշել ենք Սևքար, Աչաջուր, Կողբ, Վերին Կարմիրաղբյուր գյուղերի շրջակայքում՝ մինչ միասնական մեծ գյուղի ձևավորվելը եղած՝ մեծ մասամբ արյունակցա-ազգակցական փոքր գյուղակների գոյության, իսկ Լալի (ներկայիս Վազաշեն) գյուղի դեպքում՝ համայնքի ազգատոհմերի միջև գյուղի շրջակա հողերն ըստ հորիզոնի կողմերի բաժանված լինելու մասին[16]։

Նշվել են նաև պատմականորեն հայտնի՝ հայոց մեջ ազգակցական փոքր գյուղակներից կազմված գյուղախմբերի և գերազանցապես ազգակցական գյուղերի փաստերը։ Հետագա փնտրտուքն ու դաշտային աշխատանքը մեզ համոզեցին, որ դա բավական տևական ժամանակ օրինաչափ ու բնորոշ

14 Карапетян 1958; 1966; Կարապետյան 1963։

15 Տես, օրինակ, Мкртумян 1974։

16 Մաղաթյան 2006, 137, 143; 2009, 145։

Ղազար պապի և Հայրենական Մեծ պատերազմում զոհված Ղազարյանների հիշատակին կառուցված աղբյուր-հուշարձանը 1985-ին՝ ազգի հանդիպում-խնջույքի ժամանակ (Բերդավան, Նոյեմբերյանի շրջան)

Գյուղի հիմնադիր ազգերի հուշարձանը Սևքար գյուղի Օկոն թաղում (Իջևանի շրջան)

երևույթ է եղել Հայաստանի բոլոր շրջանների համար (նույնպիսի նյութեր գրանցել ենք նաև Եղեգնաձորի շրջանի Խաչիկ, Գնիշիկ, Վայքի շրջանի՝ Մարտիրոս գյուղերի առնչությամբ)՝ կապված, մասնավորապես, օտարերկրյա ներխուժումների մշտական վտանգի հետ, երբ հիմնականում նահապետական գերդաստաններով փախչելով ու անմատույց լեռնածերպերում պատսպարվելով, իսկ հետագայում՝ աճելու ու ընտանիքի ճյուղավորվելու արդյունքում՝ ձևավորվում էին ազգակցական գյուղակներ. հընթացս, կարծում ենք, ձևավորվում էր նաև արյունակցա-ազգակցական կապերի պահպանման ավանդույթը՝ որպես հարմարվելու հզոր մեխանիզմ, որն այնուհետև վերակերտվելով՝ համապատասխան էր դառնում յուրաքանչյուր ժամանակի հանրային նոր պայմաններին ու կարիքներին:

Այս իմաստով, 19-րդ դարավերջի՝ Երվանդ Լալայանի նշած ազնվական-ազգակցական գյուղերը հնի ո՛չ թե սոսկ կարծրացած մնացուկ էին, այլ, ըստ էության, ներկայացնում էին կապիտալիստական հարաբերություններին «ազգարյունակցական կազմակերպության» հարմարվելը, երբ այն ծառայում էր ինչպես տնտեսական մրցակցությունում անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության, այնպես էլ՝ ազգակիցների թաքնված շահագործման[17], կապիտալի նախնական

17 Այս մասին տես Мкртумян 1967, 289–290; 1974; հմմտ. նաև Косвен 1964:

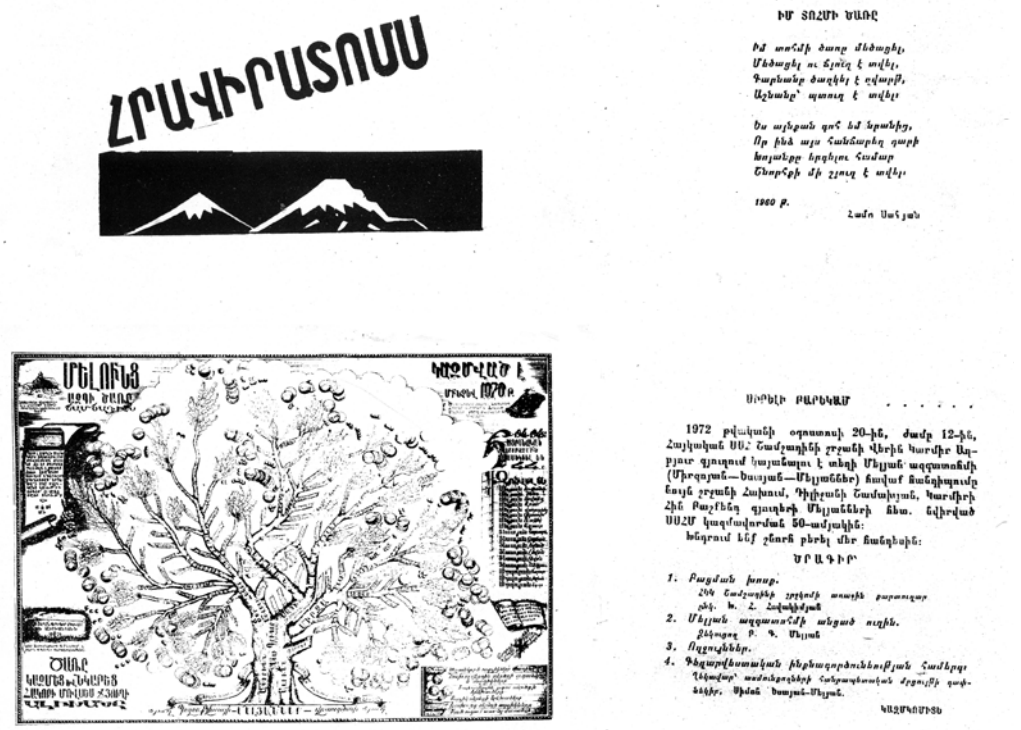

Մելունց ազգի հավաքի երկթերթ հրավիրատոմսը ներսից և դրսից (Շամշադինի շրջան, գյուղ Վերին Կարմիրաղբյուր, 1972 թ.)

կուտակման փուլում շահույթի ապահովման նպատակներին: Նմանօրինակ իրողություն է եղել թերևս նաև Արշակունիների օրոք արքայական ու նախարարական տների՝ անկախ սեռից բոլոր անդամների սեփականության ժառանգելն ու «ցեղի», «տան» կալվածքում բնակվելը, որի վկայությունը Մովսես Խորենացու պատմության մեջ նշում է Ա. Ղլտչեանը[18]:

Նշվածին համեմատելի է Տավուշի Զորաթան գյուղի Քալանթարյան ազնվական «ազգ»ի տոհմածառի՝ մեր նկատած յուրօրինակությունը, որում ոչ միայն ազգի տղամարդկանց ճյուղերն էին ներկայացված, այլև՝ կանայք իրենց սերունդներով, ինչն, ընդհանուր առմամբ, բնորոշ չէ հայոց տոհմածառերին ու ժողովրդի՝ «ազգ»-ի մասին գերակշռող պատկերացումներին:

Դաշտային աշխատանքների ընթացքում գրանցել ենք ազգակցական կապերի նոր՝ մինչ այժմ չարձանագրված մի շարք այլ դրսևորումներ: Որոշ լրացումներ կատարենք այն տվյալների վերաբերյալ, որոնց լուսանկարները սույն հոդվածին կցված չեն:

Այսպես, մեր դաշտային նյութում առկա է տեղեկություն՝ Տավուշի մարզի Վերին Կարմիրաղբյուր գյուղում Ադամանց ազգի աղբյուր-հանգստի գոտու վերաբերյալ, ինչպես նաև՝ այդ աղբյուրի մոտ Ադամյանների խնջույքի տեսարա-

18 Ղլտչեան 1912, 107–108:

նի լուսանկար, տեղեկություններ Նոյեմբերյան շրջանի Կողբ գյուղում Հայրենական պատերազմում զոհված Աբովյանների, Թուխարանց (Անանյանների), Եգանանց՝ 1970–80-ականներին կառուցած աղբյուր-հուշարձանների, Ղուլնանց (Ղուլիջանյանների), Միսկարյանների՝ իրենց սարում կառուցած, Բոզանց (Բոզյան, այժմ՝ Աբովյաններ)՝ իրենց պապերի ու Մեծ Հայրենականում զոհված ազգականների հիշատակին կառուցած աղբյուրների, Բարսեղյանների մի ճյուղը հանդիսացող Մելքոնանց՝ իրենց որդու հիշատակին կառուցած աղբյուրի, ինչպես նաև Կողբ գյուղի Խլագոմ կոչվող տեղամասում կառուցված՝ «հանգստյան տեղ»-ի մասին (այստեղ գտնվում է Համաշխարհային բանկի կառուցած «Ձիկատար» կոչվող հանգստավայրը, որտեղ նաև սրահ կա)[19]:

Արցախյան ծագման ազգի գծագիր-տոհմածառի և ազգի հավաքի վերաբերյալ հաղորդումներ են եղել Նոյեմբերյանի շրջանի Ջուջևան, նաև Աճարկուտ, Ոսկեպար գյուղերի մոտ, Կիրանց գյուղի վերաբերյալ մեզ տեղեկացրել էին նաև, որ «Դարբնանց Սառնաղբյուր, 2002թ.» գրությամբ աղբյուր կար՝ Ջուջևանի կենտրոնական ճամփեզրին, որը մենք հետո տեսանք: Անձամբ ծանոթացել ենք Իջևանի շրջանի Սևքար գյուղի բնակիչ Միրզոյանի կազմած և գրքի ձևով հրատարակած՝ Սևքար գյուղի ազգատոհմերի լուսանկարների ալբոմին, որում ներկայացված էին և ազգերի գծապատկեր-տոհմածառերը: Ունենք հաղորդում, որ Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղում ևս Ոսկան Մամյանը կազմել է իրենց ազգատոհմի լուսանկարների ալբոմ: Հեռուստալրատվությունից տեղեկացել ենք նկարիչ Կարեն Սմբատյանի կողմից՝ Սմբատյան ազգատոհմի անդամների լուսանկարների ալբոմ պատրաստելու մասին, տեսել ենք Արմեն Ստեփանյանի հեղինակած՝ «Տոհմածառ» կոչվող, իբրև տոհմածառ՝ մեկը մյուսի գլխին շարված կավե կճուճներից ծառի տեսքով դեկորատիվ քանդակը, որը 1980-ականներին ցուցադրված էր Սարդարապատի հուշահամալիր–Ազգագրության թանգարանի՝ հայ ժամանակակից արվեստի սրահում: Իսկ Երևանի Ժողովրդական արվեստի թանգարանում ներկայացված էր Պողոսյանների տոհմածառի պատկերով ժամանակակից գորգը: Նշված կարգի փաստեր արձանագրել ենք Հայաստանի այլ շրջաններում ևս:

Անձամբ մասնակցել եմ Վայքի շրջանի Մարտիրոս գյուղում իրենց ազգի ծանր հիվանդ անդամներից մեկի առողջանալու կապակցությամբ ազգի ավանդական ուխտատեղի համարվող՝ գյուղից դուրս գտնվող Ս. Հովհաննես մատուռ ուխտագնացությանը և այդ մատուռի մոտ՝ բացօթյա մատաղ-խնջույքին: 1980-ականներին տեղի ունեցած՝ ազգականների հավաքի մասին տեղեկություն կա նաև Եղեգնաձորի շրջանի Մալիշկա գյուղից: Ազգականների հավաք-խնջույք եղել է նաև շրջանի Ռինդ գյուղում 1994-ին:

19 Տեղեկություն ենք գրանցել 2010թ. հուլիսի 24-ին այստեղ տեղի ունեցած՝ Տեր-Բարսեղյանների «ազգային քեֆի» մասին, որը հովանավորել էին այդ «ազգ»ի՝ այժմ արտերկրում բնակվող երկու հորեղբոր տղաներ, ընդ որում, այդ «ազգ»ի խնջույք եղել էր նաև 1981-ին, երբ հովանավորել էին Երևանում, Մոսկվայում բնակվող ազգականներ, բայց հանգամանքների բերումով՝ հովանավորողներից շատերն այն ժամանակ անձամբ չէին կարողացել մասնակցել:

ՌՈՒԲԵՆ ՄԱՅԻԼՅԱՆ

ԲԵՂԼՎԱՆՑ ՏՈՀՄԻ ԱՆՑԱԾ ՈՒՂԻՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 1981

ՏՈՀՄԻ ԱՆՑԱԾ ՈՒՂԻՆ

Հարգելի՛ Բեղլվանք - Դավթյաններ և Մայիլյաններ:
Հարգելի՛ հյուրեր:

Այսօր մենք՝ Բեղլվանքս հավաքվել ենք այստեղ մի վեհ նպատակի համար, հանդիպելու մեկս մյուսի հետ և ճանաչելու իրար: Ցավով պետք է նշեմ, որ իրերի բերումով երբեմն, նույնիսկ ամենամոտ հարազատներս երկար ժամանակ իրարից կտրված լինելու պատճառով, օտարանում ենք, իրար չենք ճանաչում, իրար ընդունում ենք օտարի նման:

Այս հավաքույթի, այս հանդիպման նպատակը երկուսն է. նախ՝ ճանաչենք մեր հարազատներին, ճանաչենք իրար և երկրորդ՝ մի հիշատակ թողնենք հաջորդ սերունդներին: Պետք է ավանդ թողնել սերունդներին, որ այսպիսի հանդիպումները սովորույթ դառնան, շարունակվեն ու հարատևեն այնքան ժամանակ, ինչքան կհարատևի ու գոյություն կունենա Բեղլվանց տոհմը:

Անպայման մեր տոհմի կաղմից այսպիսի հավաքույթներն ու հանդիպումները պետք է տրադիցիա դառնան:

Բարեկամներ, այս հանդիպմանը ներկա Բեղլվանց տոհմի ներկայացուցիչներին անպայման կհետաքրքրի, թե ո՞վ ենք մենք, մեր տոհմը ի՞նչ ճանապարհ է անցել ցայսօր:

Մեր տոհմի անցյալը իմանալու համար եկեք այս

Բեղլվանց «ազգի» վերաբերյալ գրքույկի (1981թ.) տիտղոսաթերթը և առաջին էջը (գրքույկի հեղինակ՝ Ռոբեն Մայիլյան)

Հայրենական Մեծ պատերազմում զոհված Նազինյանների և Կիզիրյանների հիշատակին կառուցված աղբյուր-հուշարձանի մոտ, մուտավորապես՝ 1990թ. (գյուղ Վերին Կարմիրաղբյուր, Շամշադինի շրջան)

Նույն շրջանի Խաչիկ գյուղում՝ միմյանց ճանաչելու նպատակով խնջույքը կազմակերպելու համար «ազգ»ի անդամները նախապես գումար էին հավաքել, և հավաքը տեղի է ունեցել Նորավանքում: Այս շրջանի Գետափ (նախկին Ղոյթուլ գյուղում) Տեր-Մարգարի տոհմը 1831-ին կառուցել է գյուղի Ս. Աստվածածին եկեղեցին: Հին Գնիշիկից՝ գյուղատեղի հողի սողանքի պատճառով Արփի գյուղ վերաբնակված Մելիք-Սարգսյանները, ազգականներից հանգանակություն կատարելով, վերջին գյուղի գերեզմանոցում կառուցել են հուշարձան՝ Հայրենական պատերազմում զոհված Մելիք-Սարգսյանների հիշատակին, և ամեն տարի մայիսի 9-ին այնտեղ են հավաքվել: Բացի այդ, նույն ազգը (տոհմակիցներից՝ Պերճը) իրենց պապ Մելիք-Սարգսի 200-ամյակի առթիվ հուշաքար է կառուցել հին Գնիշիկի գերեզմանոցում[20]:

«Ազգ»-երի կողմից պաշտվող գրքեր՝ «Նարեկ» և Աստվածաշունչ, սուրբ ծառեր, օջախներ, գյուղերի հիմնադիրների օջախներ, նախնիների գերեզմաններ, ազգերի առանձին սրբավայր մատուռներ ու եկեղեցիներ, ուխտագնացություններ և մատաղներ ու խնջույքներ դրանց մոտ՝ եղել են նաև հնում, ինչի մասին տեղեկացնում են տարբեր հեղինակներ[21]:

Աշտարակի շրջանի գյուղերից մեկի մոտով անցնելիս տեսել ենք Մեծ Հայրենականում զոհված Սարգսյանների հիշատակին կառուցված հուշարձանը (գրավոր գրանցում կատարած չլինելու պատճառով տեղեկությունն այժմ, ցավոք, չենք կարող ավելի ճշգրիտ ներկայացնել): Արցախի Շուշու շրջանի Քարինտակ գյուղում՝ Ցեցունց ազգի հավաք-խնջույք, ապա նաև՝ Գանձասարի վանք ուխտագնացություն ու մատաղ եղան 2010-ին, մոսկվաբնակ իրենց ազգակցի՝ Արթուր Հովհաննիսյանի գյուղ այցելության առիթով: Հետաքրքիր է, որ նյութը հաղորդողի տանը պահպանվել էր նաև նույն «ազգ»ի 1910 թ. խնջույքի խմբանկարը: Այն տեղի էր ունեցել հետագայի նշանավոր սրտաբան Լևոն Հովհաննիսյանի հոր՝ այն ժամանակ Թիֆլիսից գյուղ գալու ու ազգականներին նյութապես օժանդակելու առիթով:

Ընդհանրապես, Արցախում մեր գրանցած ժամանակակից նյութերում բավական շատ են հայրենի գյուղի համար եկեղեցի, անհրաժեշտ շինություններ կառուցելու և այլ բարեգործությունների վերաբերյալ տվյալները: Դրանք ցույց են տալիս, որ առանց այն էլ Տավուշում 19-րդ դ. երկրորդ կեսին հեռագնաց անասնապահության, համակցված երկրագործա-անասնապահական աշխատատար տնտեսության պայմաններում, նաև հետագայում պահպանված, որոշակի գործառույթներ կատարող ազգակցական կապերի նոր վերելք է սկսվել 1960-ականներից Հայաստանում սկիզբ առած ազգային զարթոնքի ժամանակաշրջանում ու հաջորդող տարիներին: Բայց հարկ է նաև նկատել, որ Արցախում՝ խորհրդային կարգերի վերջին տասնամյակներին ազգականների հա-

20 Ընդհանրապես, այս ազգի ներկայացուցիչները սիրում են, տարբեր առիթներ գտնելով, հավաքներ, խնջույքներ կազմակերպել: Նշում են, որ իրենց պապերը եկել են Արցախից, բայց արմատները Նախիջևանից են (մեր դաշտային դիտարկումներից):

21 Լալայեան 1903, 115; Սամուէլեան 1906, 116–118, 122, 166; Карапетян 1958, 44, 59–63, 66–67; Косвен 1964, 7.

վաքների մասին մեր գրանցած տեղեկությունները նկատելիորեն սակավաթիվ են, չնայած որ Հայաստանում, մասնավորապես և Տավուշում, որի բնակչության բավական ստվար զանգվածն արմատներով Արցախից է, այդ կապերը թարմացնելու և հավաքներ կազմակերպելու նախաձեռնողներն ավելի հաճախ արցախյան ծագման ազգատոհմերն էին: Ըստ երևույթին, դեր էր կատարում օտար իշխանության ներքո գտնվելու հանգամանքը, որի պայմաններում՝ ուշադրություն չգրավելու համար, զգուշանում էին:

Իրենց համատեղ հոդվածում Լուսինե Խառատյանն ու Գայանե Շագոյանն անդրադարձել են արդի ընտանիքին ու հասարակական այլ կազմակերպություններին[22]: ՀՀ ժամանակակից իրականությունում աչքի ընկնողներից էր և է՝ «Տավուշ» հայրենակցական միությունն՝ իր անդամների հզոր կազմով[23], որոնցից շատերը բարձր հաջողությունների ու դիրքի են հասել հանրային տարբեր ոլորտներում, սերտ համագործակցում են ու օժանդակում միմյանց: Նշենք, որ այդ հայրենակցական համագործակցությունն ու համացանցային կապի հնարավորությունը 2018 թ. «թավշյա» կոչված հեղափոխության համար՝ մեծ չափով թերևս էական էին: Դեռ Պերճ Պռոշյանն[24] էր գովեստով խոսում գենետիկ հատկանիշների ու ապրելակերպի արդյունք՝ այդ տարածաշրջանի հայության խելացիությունն ու հանրային պայմաններում կողմնորոշվելու, հաջողելու ունակության մասին, որի հիմքում զգալի չափով նաև պատմամշակութային պայմանների արդյունք, ավանդական մշակույթից սերող փոխօգնությունն ու համագործակցությունն են:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԴՈՅԱՆ 1974
Բդոյան Վ. Հ., Հայ ազգագրություն. համառոտ ուրվագիծ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1974:

ԼԱԼԱՅԵԱՆ 1903
Լալայեան Ե. Ա., Բորչալուի գավառ // Ազգագրական հանդէս, ութերորդ տարի, X գիրք, Թիֆլիզ, Արագատիպ Մ. Մարտիրոսեանցի, 1903, 113–268:

ԽԱՌԱՏՅԱՆ, ՇԱԳՈՅԱՆ 2001
Խառատյան Լ. Զ., Շագոյան Գ. Հ., «Ընտանիք»-ն արդի հասարակական կազմակերպությունների համատեքստում // Ընտանիքի հետազոտման հիմնախնդիրները. գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Գիտություն», 2001, 49–54:

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 1963
Կարապետյան Է. Տ., Պատրոնիմիայի վերապրուկները հայերի մեջ (ըստ 1961 թ. գիտարշավների նյութերի) // Տեղեկագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, № 4, 75–80:

ՂԼՏՉԵԱՆ 1912
Ղլտչեան Ա., Հայ հին իրաւունքը // Ազգագրական հանդէս, XXIII գիրք, Թիֆլիս, Էլեքտրաշարժ տպարան Ն. Աղանեանցի, 1912, 68–113:

22 Խառատյան, Շագոյան 2001, 49–54:

23 Տե՛ս Միրզոյան 2010:

24 Պռոշյան 1964, 136, 140, 144, 152–156:

ՄԱԴԱԹՅԱՆ 2006
Մադաթյան Վ. Օ., Գյուղական համայնքի տիպը Տավուշում (19-րդ դ. երկրորդ կես – 20-րդ դ. առաջին քառորդ) // Հայ ազգաբանության և հնագիտության խնդիրներ I, Երիտասարդ գիտնականների հանրապետական IX գիտաժողովի նյութեր, խմբ. Դ. Ա. Վարդումյան, Լ. Հ. Աբրահամյան, Գ. Հ. Շագոյան, Երևան, 2006, 131–146:

ՄԱԴԱԹՅԱՆ 2009
Մադաթյան Վ. Օ., Գյուղական համայնքը Տավուշի մարզի Իջևանի տարածաշրջանում (XIX դ. երկրորդ կես – XX դ. սկիզբ) // Տավուշ. նյութական և հոգևոր ժառանգություն (հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութեր, խմբ. Ա. Ա. Քալանթարյան, Հ. Գ. Սարգսյան), Երևան, «Գիտություն», 2009, 142 – 148:

ՄԻՐԶՈՅԱՆ 2010
Միրզոյան Լ. Ա., Տավուշ, Երևան, «Ասողիկ», 2010:

ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ 1963
Մկրտումյան Յ. Ի., Հյուսիս-արևելյան Հայաստանի հայերի տարեկան անասնապահական ցիկլը նախահեղափոխական շրջանում // Տեղեկագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1963, №7, 87 – 100:

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ 1979
Նահապետյան Ռ. Ա., Ազգակցական և համայնական փոխօգնության ձևերի վերապրուկները աղձնիքահայության մեջ (XIX դ. II կես – XX դ. սկիզբ) // Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1979, №1, 198 – 206:

ՊՌՈՇՅԱՆ 1964
Պռոշյան Պ., Երկերի ժողովածու, հ. 6, Երևան, «Հայպետհրատ», 1964, 723 էջ:

ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ 1908
Սամուէլեան Խ., Մայրական իրավունքը // Ազգագրական հանդէս, XVIII գիրք, Թիֆլիս, Ելեքտրաշարժ տպարան Ն. Աղանեանի, 1908, 59 – 90:

ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ 1941
Սամուէլեան Խ., Հին Հայաստանի կուլտուրան, հ. 3, Երևան, «Արմֆան», 1941, 360 էջ:

ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ, ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ 1963
Վարդումյան Դ. Ս., Կարապետյան Է. Տ., Հայաստանի կոլտնտեսականների ընտանիքը և ընտանեկան կենցաղը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963:

ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ 1956
Վարդումյան Դ. Ս, Լոռեցիների նոր կենցաղը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1956:

АСМАНГУЛЯН 1983
Асмангулян А. А., Родственные термины армян, Ереван, 1983:

АЛАЕВ 1972
Алаев Л. Б., Соседская община и кастовая община (рецензия на книгу М. К. Кудрявцева) // Народы Азии и Африки 4, 1972.

БДОЯН 1959
Бдоян В. А., Кровно-родственный азг и родственные отношения у армян // Советская этнография, 1952, № 2, 189 – 192.

БИКБУЛАТОВ 1981
Бикбулатов Н. В., Башкирская система родства, Москва, «Наука», 1981.

БУТИНОВ 1969
Бутинов И. А., Община, семья, род // Советская этнография, № 9, Москва, «Наука», 1969.

БУТИНОВ 1979
Бутинов Н. А., Типология родства // Проблемы типологии в этнографии, Москва, «Наука», 1979, 66–75.

ВДОВИН 1948
Вдовин И. С., Из истории общественного строя чукчей // Советская этнография, 1948, №3, 56–70.

ДОЛГИХ 1951
Долгих Б. О., Левин М. Г., Переход от родовых связей к территориальным в истории народов Сибири // Труды Института этнографии, Новая серия, 1951, №1.

ДЬЯКОНОВ 1963
Дьяконов И. М., Община на древнем Востоке в работах советских исследователей // Вестник древней истории, 1963, №1.

КАРАПЕТЯН 1958
Карапетян Э. Т., Армянская семейная община, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1958.

КАРАПЕТЯН 1966
Карапетян Э. Т., Родственная группа «азг» у армян (вторая половина XIX–начало XX вв.), Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1966.

КАЛИНОВСКАЯ 1976
Калиновская К. П., Возрастные группы народов Восточной Африки, Москва, «Наука», 1976.

КОСВЕН 1936
Косвен М. О., Из истории родового строя в Юго-Осетии // Советская этнография, 1936, №2, 3–20.

КОСВЕН 1951
Косвен М. О., Древняя общественная структура народов Кавказа в ранней русской этнографии // Советская этнография, 1951, №1.

КОСВЕН 1961
Косвен М. О., Этнография и история Кавказа, Москва, Издательство Восточной литературы (издание Академии наук СССР), 1961.

КОСВЕН 1963
Косвен М. О., Семейная община и патронимия, Москва, изд. АН СССР, 1963.

КОСВЕН 1964
Косвен М. О., Патронимия и ее роль в истории общества, VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук, Москва, 1964.

КРЮКОВ 1967
Крюков М. В., О соотношении родовой и патронимических организаций // Советская этнография, 1967, №6, 83–94.

КРЮКОВ 1967
Крюков М. В., Формы социальной организации древних китайцев, Москва, «Наука», 1967.

ЛИСИЦЯН 1955
Лисицян Д. С., Очерки этнографии дореволюционной Армении // Кавказский этнографический сборник, 1955, №1, 185–244.

МАРЕТИН 1975
Маретин Ю. В., Община соседско-большесемейного типа у минангкабау (Западная Суматра) // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д.А.Ольдерогге, С.А.Маретин), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 60–133.

МКРТУМЯН 1967
Мкртумян Ю. И., Некоторые формы сообществ в армянской деревне (вторая половина XIX века) // Պատմա-բանասիրական հանդես, 1967, № 4, 284–291:

МКРТУМЯН 1974
Мкртумян Ю. И., Формы скотоводства в Восточной Армении (вторая половина XIX – начало XX в.), историко-этнографическое исследование // Армянская этнография и фольклор. Материалы и исследования, 6, Институт археологии и этнографии АН Арм. ССР, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1974, 5–90.

ОЛЬДЕРОГГЕ 1975
Ольдерогге Д. А., Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретина), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 6–18.

ОЛЬДЕРОГГЕ 1975
Ольдерогге Д. А., Типы домашней общины и матрилинейный род у народов Африки // Социальная организация народов Азии и Африки (отв. ред. Д. А. Ольдерогге, С. А. Маретин), АН СССР, Москва, «Наука», 1975, 56–59.

СЕМЕНОВ 1967
Семенов Ю. И., Первобытная коммуна и соседская крестьянская община // Становление классов и государства, Москва, «Наука», 1976, 7–87.

ТУМАРКИН 1970
Тумаркин Д. Д., К вопросу о сущности рода // Советская этнография, № 5, Москва, «Наука», 1970, 93–101.

ФАЙНБУРГ 1964
Файнбург Л. А., Общественный строй эскимосов и алеутов: от материнского рода к соседской общине, Москва, «Наука», 1964.

Вардитер Ониковна Мадатян

Институт археологии и этнографии

ПОНЯТИЕ «АЗГ» В РЯДУ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ: ПРОЯВЛЕНИЯ «АЗГА», РОДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ В ТАВУШЕ (19–20 вв.)

Ключевые слова: армянская кровнородственная организация «азг», Тавуш, родственные села, группы родственных деревень, памятники семей-родов основателей сел, родственные родники-памятники и зона отдыха, генеалогическое древо, собрания родственников.

Статья посвящена исследованию кровнородственной организации в советской и армянской этнологии, ее месту в ряду исторически известных социальных институтов на примере Тавуша.

Кроме известных проявлений кровнородственных связей армян (деревни, состоящие преимущественно из кровнородственных семей, группы родственных деревень, родственные кварталы, кладбища, их родственные участки, родственные сезонные жилища, тесные родственные отношения: взаимопомощь, хозяйственная, социальная, идеологическая общность) дополнительно представлены также:

а) новые данные о преимущественно родственных селах, группах родственных деревень в Тавуше, в других районах в XIX в. и более ранний период, факты новых самобытных проявлений родственных связей в 60–90-х годах

XX в., зафиксированные автором как в Тавуше, так и в других районах РА во время полевых работ. В их числе отметим следующие:

б) установление памятников азгам (семьям) – основателям сел;

в) установление отдельных памятников родственникам, погибшим в Великой Отечественной войне, или перечень их имен на подобных общесельских памятниках;

г) строительство родников-памятников в честь азгов и зон отдыха возле них;

д) организация встреч-собраний родственников, живущих в разных местах, с рассылкой пригласительных билетов, устраиванием пикников, проведением иных мероприятий, а также уточнением родственных связей, генеалогических данных присутствующих;

е) издание книг, альбомов фотографий того или иного азга, составление их генеалогических древ, их раздача участникам встреч, другим родственникам.

Автор отметила также особенности внешнего оформления генеалогического древа в разных историко-этнографических районах (Тавуш, Вайоц-дзор), о чем говорится в ее отдельной статье об этом.

Varditer O. Madatyan

Institute of Archaeology and Ethnography

"AZG" AS LINEAGE ORGANIZATION, MANIFESTATIONS OF KINSHIP IN TAVUSH (19TH – 20TH CENTURIES)

Keywords: Armenian lineage organization "azg", Tavush, kindred villages, kin village groups, village founder's family-lineage's monuments, kinsfolk memorial fountains and rest areas, family trees, meetings of relatives.

The work reviews the lineage research history in Soviet and Armenian ethnology and reflects on various primary and secondary sources related to kin relations among the Armenians, particularly in the Tavush province. Besides the already well-known manifestations of "azg" as lineage and patronymy (villages mainly consisting of kin families, groups of proxy kin villages, lineage based neighborhoods inside villages, cemeteries and cemetery sections of kinsfolk, temporary dwellings of kinsfolk at alpine pastures, visible close relations among the members of kin group such as mutual assistance, manifestations reflections of their community in economic, social and ideological terms) mostly based on the reviewed primary and secondary sources, this paper suggests a closer look on the following:

a) additional data in which predominates information about the ever known proxy kin villages and groups of kin villages in Armenia and in Tavush. In addition, other unique and hitherto unknown manifestations of kinship relations in the 1960–1990s are represented as collected by this author in course of synchronous fieldwork in Tavush and elsewhere. These are:

b) building of monuments to the founder families (patronymic groups) of villages.

c) building of separate monuments to relatives among the casualties of the Great Patriotic war (WWII), or engraving their names as contiguously on the communal monuments to the same event;

d) building of monumental fountains and rest areas dedicated to certain families-lineages;

e) repeated meetings of dispersed to various places of inhabitance relatives by invitation, accompanied by parties, other memorable events, exchange and correction of information about the common origins and family trees of the invited people;

f) making of booklets about the history and photo album of the kinship groups, creation of family trees by some initiative members, dissemination of these to participant members and other relatives.

Comparison of these and other related data has convinced the author in existence of important variety among the known types of family trees in various ethnographic regions of Armenia (Tavush, Vayots-dzor), represented in another publication.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լևոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանույշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դալալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խեմչյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Հասմիկ Թելմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղոեցյան Լուսինե Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

Մաղաթյան Վարդիթեր Օնիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և *ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն*

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Զոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 7

Л. А. Абрамян
Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура 8

А. А. Бобохян
Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна 20

Л. Д. Симонян
Святилища Восточной Армении в конце 17-го в.
по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци
«Поэтическое слово о святых местах земли армянской» 36

Т. С. Далалян
Происхождение и использование музыкальных
инструментов согласно легенде, переданной
Варданом Айгекци и Ованесом Плузом 48

II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 61

А. М. Чолакян
Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха 62

А. Т. Марутян
Трансформация некоторых традиций ремесленничества
в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан) 75

А. А. Ераносян
Этнографическое исследование армянских генеалогических древ:
память и визуальный дискурс поколений 85

А. Т. Арутюнян
Молоко и молочные продукты в народной медицине армян 93

А. В. Амирханян
Традиция изготовления маринадов и солений
из диких трав в областях Лори и Тавуш
(по материалам этнографических полевых исследований) 104

Г. А. Григорян
Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах 114

Т. Г. Аганян
Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы
культурной экологии в Гюмри после землетрясения 123

Г. Ю. Степанян
Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания
как переходный этап в жизни матери и младенца 131

Ю. Ю. Антонян
«Недостатка в хачкаворах в Армении нет»:
институт хачкавора в современной Армении 142

Л. Х. Креджян
Современное состояние фольклорно-этнографической
культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.) 154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 165

С. Ш. Аракелян
Проклятия и благословения в труде
Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» 166

А. Ш. Саркисян
Отражение элементов народного похоронного обряда
в армянских анекдотах 177

М. А. Хемчян
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок 187

Г. Э. Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ 209

С. Г. Варданян
Из истории исследования диалекта и фольклора
исламизированных амшенских армян 210

Т. Л. Айрапетян
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора 229

В. О. Мадатян
Понятие «азг» в ряду социальных институтов:
проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.) 241

ТАБЛИЦЫ 257

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES 7

L. H. Abrahamian
Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture 8

A. A. Bobokhyan
Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan 20

L. D. Simonyan
Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians" 36

T. S. Dalalyan
Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz 48

II. FIELDWORK STUDIES 61

H. M. Tcholakian
The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region 62

H. T. Marutyan
Transformation of Several Traditions of Artisanship in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities) 75

A. A. Yeranosyan
Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations 85

H. T. Harutyunyan
Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine 93

A. V. Amirkhanyan
Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (Accordind to Field Research Materials) 104

G. A. Grigoryan
Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush 114

T. G. Aghanyan
Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake 123

G. Y. Stepanyan
The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant 131

Y. Y. Antonyan
"There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia 142

L. Kh. Ghrejyan
The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations) 154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES 165

S. Sh. Arakelyan
The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian 166

A. Sh. Sargsyan
Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony 177

M. H. Khemchyan
The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales 187

G. E. Melikyan
The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle 199

IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY 209

S. G. Vardanyan
From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians 210

T. L. Hayrapetyan
Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore 229

V. O. Madatyan
"Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19th–20th Centuries) 241

TABLES 257

INFORMATION ABOUT AUTHORS 265

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

Չափսը՝ 70×100 1/16: 17 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 250 օրինակ:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

հատոր 4

ISBN 978-9939-886-13-8